

С. М. Кучеренкокандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри психології діяльності в особливих умовах
Національний університет цивільного захисту України**Д. С. Мохонько**магістр соціально-психологічного факультету
Національний університет цивільного захисту України

ВПЛИВ РІВНЯ РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНО ВАЖЛИВИХ ЯКОСТЕЙ ОСОБОВОГО СКЛАДУ ПІДРОЗДІЛІВ РЯТУВАЛЬНИКІВ НА ОРГАНІЗАЦІЮ ДІЯЛЬНОСТІ В ЕКСТРЕМАЛЬНИХ УМОВАХ

У статті аналізуються та виносяться на розгляд основні підходи до дослідження особливостей професійно важливих якостей рятувальників Державної служби надзвичайних ситуацій України, організаційних аспектів їх службової діяльності. Представлені результати дослідження емоційно-вольової стійкості фахівців до стресогенних факторів, проведення відповідної роботи стосовно підвищення та вивчення впливу емоційно-вольової стійкості на ефективність прийняття рішень під час організації службової діяльності спеціалістів ризиконебезпечних професій.

Ключові слова: організація професійної діяльності, екстремальні умови діяльності, професійно важливі якості, емоційно-вольова стійкість.

Постановка проблеми. Професійна діяльність працівників рятувальної служби протікає в екстремальних умовах та характеризується дією значного числа стресогенних факторів. Ці фактори пред'являють високі вимоги до професійних та особистісних якостей рятувальника, рівню професіоналізму і відповідним організаційним аспектам їх службової діяльності, зокрема умінню швидко й ефективно приймати рішення тобто загалом ефективно організовувати виконання професійних завдань. Процес становлення особистості-професіонала є цілісним процесом, який починається з моменту вибору професії й продовжується протягом всього професійного життя спеціаліста і суттєвим чином впливає на організацію діяльності як безпосередньо спеціаліста, так і тих підрозділів, у котрих він працює. Його професійний розвиток є невід'ємною частиною професіоналізації особистості і починається на стадії оволодіння професією та продовжується до закінчення професійної діяльності, але, на жаль, недостатньо пов'язується з її організаційними аспектами.

Незважаючи на наявність значної кількості наукових робіт, присвячених дослідженню професійно важливих якостей, досі недостатньо розглянуто їх зв'язок з організаційними аспектами професійної діяльності, зокрема фахівців і безпосередньо організацій. Відсутні ґрунтовні положення щодо структури професійно-важливих якостей з урахуванням організаційної специфіки професійної діяльності спеціаліста, зокрема фахівців екстремального профілю діяльності. Такий стан речей і спонукає нас до проведення наукових досліджень

зв'язку професійно-важливих якостей представників екстремального профілю діяльності з її організаційними аспектами.

Проведений нами аналіз досліджень направлених на вивчення організаційних аспектів діяльності фахівців в екстремальних умовах показав, що рівень розвитку професійно важливих якостей враховується недостатньо. Так, існує велика кількість праць, присвячених дослідженню професійно важливих якостей фахівців. Зокрема, В.Д. Шадріков включає до ПВЯ: комплекс психічних процесів (відчуттів, сприйняття, пам'яті, уявлень, уяви, мислення, уваги); властивості продуктивності різних психічних процесів; властивості психомоторики для різних професій. І.І Приходько, описуючи професійно важливі якості військовослужбовців Національної гвардії України, виділяє такі якості: індивідуально-типологічні (сила збудження та гальмування, врівноваженість, рухливість, динамічність і лабільність тощо нервових процесів); сенсорні; переключення уваги); атенційні; психомоторні; мнемічні (обсяг пам'яті, швидкість запам'ятовування, тощо); мислительні, вольові (цілеспрямованість, наполегливість, рішучість, ініціативність, самостійність, витримку, самоволодіння) тощо. Фахівці науково-дослідної лабораторії екстремальної та кризової психології Національного університету цивільного захисту України включають до ПВЯ рятувальників ДСНС України такі, як: властивості пізнавальних психічних процесів (якості сприйняття, уваги, мислення і пам'яті); б) моторні властивості (якості психомоторики, мовлення, фізичного розвитку); в) осо-

бистісні якості, котрі надалі ми будемо вивчати у зв'язку особливостями організації службової діяльності підрозділів рятувальників.

Як один з аспектів організації професійної діяльності ми розглядаємо особливості прийняття рішення. Засновником основної психологічної теорії прийняття рішень вважається Ю.А. Козелецький. Надалі розробкою теорії прийняття рішень займалися В.В. Дружинин, Д.С. Конторов, Т.М. Корнілова та інші вчені, результати досліджень котрих дозволяють всесторонньо розглянути проблематику прийняття рішень, умови, в яких фахівець приймає рішення. Б.Ф. Ломов вважав, що «прийняття рішень», яке розглядається на психологічному рівні, не є ізольованим процесом. Воно включене в контекст реальної діяльності людини. А.В. Карпов відносить прийняття рішень до класу інтегральних процесів регуляції діяльності. Він підкреслює такі параметри, які демонструють особливості когнітивного опосередкування процесів прийняття рішень у трудовій діяльності людини: необхідність розпізнати ситуацію невизначеності, роль суб'єктивного уявлення про задачу прийняття рішення, активність людини у реалізації прийняття рішення та проявлення феномену відповідальності.

Мета статті. Головною метою нашої роботи є дослідження зв'язку професійно-важливих якостей рятувальників ДСНС України з організаційними аспектами діяльності екстремального профілю.

Виклад основного матеріалу. Професія рятувальника, безумовно, одна з найнебезпечніших, аже це і робота в екстремальних ситуаціях, і ризик для життя, і величезна відповідальність за інших людей. В екстремальних ситуаціях рятувальнику необхідно оцінити ситуацію, прийняти правильне рішення і мати адекватну поведінку. Ефективність організації службової діяльності пожежних рятувальників залежить як від генетично зумовлених властивостей особистості, так і від професійно важливих якостей, знань, умінь і навичок, придбаних у процесі професійного навчання та службової діяльності.

У психологічній літературі трапляються різноманітні трактування терміна «прийняття рішень»: вибір мети засобів діяльності, а також програми дій даними засобами для досягнення поставленої мети, формування плану чи програми, відповідно до якого відбуватиметься послідовність дій, вибір альтернатив, пошук відповідей на низку запитань, формування послідовності дій для досягнення мети на підставі певної вихідної інформації.

На те, як рятувальник формує судження у прийнятті рішень, впливають не тільки когнітивні процеси, але також професійно важливі якості фахівця, складові частини мотиваційної та емоційно-вольової сфер, саморегуляція тощо. Від такої якості рятувальника, як саморегуляція, залежить здатність тверезо приймати рішення, а також керувати своїм психоемоційним станом. Від виду професійної мотивації та її

рівня залежить якість виконання професійних обов'язків, задоволеність працею, а також глибини кадрів. Емоційно-вольова стійкість допоможе виявити психологічний стан, тип тривожності та рівень вольової саморегуляції, від яких залежить здатність приймати обдумані, виважені рішення та дії, коли рятувальник перебуває в ситуації сильного емоційного впливу та напруження. Все вищевикладене в комплексі здійснює значний вплив на ефективність організації службової діяльності рятувальників.

Емоційно-вольова стійкість дозволяє більш ефективно справлятися зі стресом, впевнено користуватися навиками, приймати адекватні рішення в обстановці дефіциту часу. Емоційно-вольова сфера особистості як стимул і регулятор активності значним чином впливає на ефективність і продуктивність організації діяльності працівників ДСНС. Тому проблема управління та саморегуляції психологічними станами має велике значення в організації як психологічної підготовки рятувальників, так і виконання ними професійних функцій.

Наше дослідження було спрямоване на вивчення відповідних аспектів організації службової діяльності рятувальників ДСНС України, розробку комплексної програми формування професійно важливих якостей рятувальників і їх організаційних навичок, що повинно дозволити приймати спеціалістам більш оптимальні рішення у виконанні професійних завдань в екстремальних умовах діяльності.

На основі висновків експертів – офіцерів ДСНС України, котрі мають стаж служби не менше 10–15 років, мають високі показники виконання службової діяльності, користуються повагою в особового складу, – проведеного аналізу документації, наказів, інструкцій, інтерв'ю з провідними фахівцями, ми отримали відомості, що службова діяльність фахівців ДСНС в екстремальних умовах буде здійснюватися більш ефективно, якщо будуть враховуватися такі показники рятувальників, як рівень прийняття рішень під час виконання складних службових завдань, мотивація до професійної діяльності в особливих умовах, саморегуляція, емоційно-вольова стійкість.

У нашому дослідженні для виявлення особливостей організації службової діяльності особового складу підрозділів ДСНС України з урахуванням динаміки психологічного стану респондентів були використані такі діагностичні методики: для діагностики психологічного стану, настрою та сфери почуттів «Опитувальник на виявлення домінуючого стану та настрою» Л.В. Куликова, домінуючого фактору прийняття рішення – «Мельбурнський опитувальник прийняття рішень» в адаптації Т.В. Корнілової.

Дослідження проводилося на двох етапах. На першому етапі оцінювалися психологічні відмінності між експериментальною та контрольною групами до проведення корекційної роботи. Так, за резуль-

татами «Опитувальника на виявлення домінуючого стану та настрою» Л.В. Куликова ми виявили, що за шкалою «Активне – пасивне ставлення до життєвої ситуації» у респондентів обох груп в оцінці різних життєвих ситуацій переважає песимістична позиція, невіра в можливість успішного подолання перепон і пасивне ставлення до життєвої ситуації. За результатами шкали «Тонус високий – низький» ми можемо зробити висновок, що для досліджуваних характерно проявляти активність і розтрачувати енергію. За шкалою «Спокійність – тривога» в обох групах отримані низькі результати, що говорить про очікування подій із негативним закінченням, відчуття майбутньої загрози. Результати шкали «Стійкість – нестійкість емоційного тону» в обох групах також на низькому рівні, тобто у респондентів знижена емоційна стійкість, легко з'являються емоційне збудження, настрої мінливі, підвищена дратівливість. Відмінностей між групами за шкалою «Задоволеність – незадоволеність життям загалом» не знайдено, на першому етапі дослідження у більшості переважають низькі показники. Та за останньою шкалою «Позитивний – негативний образ самого себе» достовірних відмінностей не виявлено, показники знаходяться на низькому рівні, що свідчить не тільки про негативне ставлення до себе, але й про високу критичність в оцінці себе і в більшому прагненні бути відвертішим.

Дослідження факторів що впливають на прийняття рішень проводилася за допомогою методики «Мельбурнський опитувальник прийняття рішень» в адаптації Т.В. Корнілової. З проведеної діагностики ми можемо говорити про те, що достовірних відмінностей між групами виявлено не було. Із чотирьох факторів: «Пильність», «Уникнення», «Прокрастинація» та «Надпильність» більшість респондентів в обох групах домінуючими факторами є «Уникнення» та «Прокрастинація». Це свідчить про те, що підвищений показник схильності відкладати прийняття важливих рішень, ігнорувати цю необхідність і відволікати свою увагу на більш дрібні справи або розваги. Особливо цей фактор проявляється коли потрібно робити що-небудь під примусом або під тиском обставин або ж коли були сумніви в потрібності і користності задуманого. Людина свідомо відкладає прийняття рішень у наміченій справі, незважаючи на те, що це спричинить певні проблеми і ускладнення. Людина може приймати рішення у малих і незначних справах, яким надає більшого значення, ніж дійсно важливого.

Важливість розвитку емоційно-вольової стійкості та вміння приймати оптимальні рішення під час виконання службових завдань в екстремальних умовах в роботі рятувальника підтверджується структурою виконавчих дій. Пожежникам-рятувальникам потрібно уміти вирішувати завдання щодо екстреного захисту населення або запобігати

розвитку чи зменшувати вплив наслідків надзвичайної ситуації – в обох випадках рятувальник постає перед проблемою прийняття рішення. Під час професійної діяльності в структуру виконавчих дій входить: витягання потерпілих з-під завалів, палаючих будинків, пошкоджених транспортних засобів, евакуація людей із зони лиха, аварії, осередку ураження, надання медичної допомоги; санітарна обробка людей, тобто робота з людьми, які перебувають у сильному нервовому збудженні, істеричі чи апатії. Рятувальник повинен залишатися емоційно врівноваженим, свідомо мислити, не піддаватися напливу емоцій – саме в таких випадках потрібна емоційно-вольова стійкість.

Таким чином, до проведення психологічної корекційної роботи у рятувальників емоційно-вольова стійкість, що впливає на прийняття рішень, знаходиться на низькому рівні, в обох групах не виявлено відмінностей за отриманими в ході психодіагностичного дослідження показників.

Нами були розроблена комплексна програма формування професійно важливих якостей рятувальників і їх організаційних навичок для підвищення ефективності прийняття рішень, метою якої було: підвищити рівень організації службової діяльності особового складу підрозділів рятувальників ДСНС України як у повсякденних, так і екстремальних умовах, навчити учасників стратегіям боротьби зі стресом, оволодіння ними прийомам саморегуляції психологічного напруження, підвищення таких компонентів емоційно-вольової стійкості, як: емоційна стабільність, рівень вольового самоконтролю, рівень тривожності і психологічної готовності до ризику, сформувати вміння приймати оптимальні рішення.

На другому етапі оцінювалися психологічні відмінності експериментальної та контрольної групи після проведеної корекційної роботи на підвищення рівня емоційно-вольової стійкості та формування навичок прийняття оптимальних рішень.

Аналіз результатів діагностики психічних станів, настрою та сфери почуттів «Опитувальник на виявлення домінуючого стану та настрою». Після проведеної корекції в експериментальній групі спостерігаються різні рівні ставлення до життєвої ситуації, стійкості емоційного тону, задоволеністю життям загалом та образом самого себе.

За шкалою «Активне – пасивне відношення до життєвої ситуації» респонденти експериментальної групи показують більш високі результати. Це говорить про оптимістичність, активне ставлення до життєвої ситуації. У них більша віра в свої можливості, вони відчувають у собі сили і готові до боротьби з перепонами. У респондентів контрольної групи не спостерігається значних розбіжностей за показниками за цією шкалою. У них, як і раніше, більше переважає пасивне ставлення і песимістична позиція до життєвої ситуації.

За шкалою «Тонус високий – низький» як до, так і після корекційної роботи достовірних відмінностей не знайдено, це свідчить про те, що досліджуваним характерна підвищена здатність витратити енергію, проявляти активність.

Оцінки за шкалою «Спокійність – тривога» в експериментальній групі стали вищими, отримані дані говорять про те, що у респондентів емоційні процеси протікають більш спокійно, переважає позитивний емоційний фон, а отже, і за емоційного збудження, наприклад, під час надзвичайної ситуації, зберігається ефективність і адекватність психологічної саморегуляції поведінки та діяльності.

Результати за шкалою «Задоволеність – незадоволеність життям загалом» zostалися майже незмінними, достовірних відмінностей як до, так і після тренінгу, ми не виявили. Ця шкала показує задоволеність життям, самореалізацією та успішністю. Результати залишилися на середньому рівні.

Достовірні відмінності в результаті повторної діагностики після корекційної роботи ми отримали за шкалою «Позитивний – негативний образ самого себе», показники в експериментальній групі зросли. Це характеризує ступінь прийняття себе особистістю, прагненням адекватно оцінювати свій психологічний стан і критичність у самооцінці своїх якостей.

Співставлення результатів за методикою «Мельбурнський опитувальник прийняття рішень» в експериментальній групі після проведеної корекційної роботи показало значні відмінності. Домінантним фактором прийняття рішень в експериментальній групі стала шкала «Пильність», це свідчить, що основна стильова характеристика людини як особистості, що приймає рішення після аналізу альтернатив, уточнює цілі і задачі, характеризується потребою у пізнанні інформації до конкретної проблеми, що потребує прийняття рішення.

Висновки. Проведений аналіз літературних джерел свідчить, що психологічним аспектам проблеми організації службової діяльності фахівців ризико-небезпечних професій не приділяється достатня увага. Розроблена нами комплексна програма формування професійно важливих якостей рятувальників і їх організаційних навичок сприяє підвищенню їх рівня, зокрема емоційно-вольової стійкості, ефективності виконання службових завдань у рятувальників підвищується за рахунок прийняття більш оптимальних рішень. Так, до її застосування отримані результати свідчили про низький рівень емоційно-вольової стійкості, в прийнятті рішень домінував фактор уникнення самостійного прийняття рішень і відкладання на потім. Після тренінгу показники емоційно-вольової стійкості підвищилися, що позитивно позначилося на стратегії прийняття рішень. Необхідно зазначити, що нині зв'язку професійно важливих якостей рятувальника з організаційними аспектами виконання професійної діяльності приділяється недостатня увага, хоча такий зв'язок безпосередньо впливає на ефективність виконання професійних обов'язків і допомагає гармонічно існувати підрозділам ДСНС. Дослідженню цього питання будуть присвячені наші подальші роботи.

Література:

1. Анохин П.К. Принятие решений в психологи. Москва : Мысль, 1974. 179 с.
2. Кучеренко С.М., Кучеренко Н.С., Назаров О.О. Проблема саморегуляції рятувальників як одна з центральних щодо успішності виконання службової діяльності. *Проблеми екстремальної та кризової психології*. Харків : НУЦЗУ, 2017. Вип. 21. С. 57–66.
3. Свенсон О.О. Засоби вирішення проблемних ситуацій. Київ : Верзилин і К. ЛТД, 1991. 98 с.

Кучеренко С. М., Мохонько Д. С. Влияние уровня развития профессионально важных качеств личного состава подразделений спасателей на организацию деятельности в экстремальных условиях

В статье анализируются и выносятся на рассмотрение основные подходы к исследованию особенностей профессионально важных качеств спасателей Государственной службы чрезвычайных ситуаций Украины, организационных аспектов их служебной деятельности. Представлены результаты исследования эмоционально-волевой устойчивости специалистов к стрессогенным факторам, проведения соответствующей работы по повышению и изучению влияния эмоционально-волевой устойчивости на эффективность принятия решений при организации служебной деятельности специалистов рискованных профессий.

Ключевые слова: профессионально важные качества, эмоционально-волевая устойчивость, организация профессиональной деятельности, экстремальные условия деятельности.

Kucherenko S. M., Mokhonko D. S. Influence of the level of development of professionally important qualities of personnel of rescue units on the organization of activities in extreme conditions

The article analyzes and presents for consideration the main approaches to the study of the characteristics of the professionally important qualities of the rescuers of the State Emergencies Service of Ukraine, the organizational aspects of their service activities. The results of the study of the emotional-volitional stability of specialists to stress factors, the performance of relevant work to improve and study the impact of emotional-volitional stability on the effectiveness of decision-making in the organization of professional activities of specialists in hazardous occupations are presented.

Key words: professionally important qualities, emotional and volitional stability, organization of professional activity, extreme conditions of activity.